

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.328>
УДК 330.341.2:330.342.173]:330.8(477)
JEL: N44, O17

Гордіца К.А., кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9816-2467>
e-mail: karol67@ukr.net

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА РАДЯНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ¹

Стаття присвячена історико-економічному аналізу ключових детермінант інституційної структури планово-розподільчої економіки та їх впливу на формування економічної спадщини України. Метою дослідження є узагальнення основних тенденцій еволюції інституційної структури радянської економіки та визначення її ролі у формуванні «ефекту колії» в економічному розвитку України. У статті виявлено історичні передумови інституційного зламу та становлення радянської соціалістичної економіки, охарактеризовано особливості її інституційної структури на різних історичних етапах. Розкрито механізм взаємодії формальних і неформальних інститутів

та їх роль в економічному розвитку планово-розподільчої системи господарювання. Визначено інституційні особливості формування і функціонування мобілізаційної економіки та системи централізованого державного управління господарськими процесами. Встановлено вплив економічних реформ 1950–1960-х років на посилення комунікативного значення горизонтальних господарських зв'язків та формування «адміністративного ринку» як матриці тіньової економіки. Виявлено основні деформації інституту власності, сутність відносин влади-власності, причини їх укорінення та економічні наслідки функціонування. Визначено роль радянської інституційної спадщини у деформаціях українського ділового середовища та ризику формування ефекту «історичної колії» в інституційному розвитку економіки України. Обґрунтовано висновок про обмеженість застосування мобілізаційних методів управління економікою у повоєнному відродженні господарства та необхідність розроблення заходів державної політики, спрямованих на зміцнення інституту приватної власності, захист прав власників, подолання корупції та встановлення суспільного контролю над розподілом прав економічної влади й відповідальності.

Ключові слова: формальні та неформальні інститути, власність, мобілізаційна економіка, інституційні деформації, інститут влади-власності, «ефект колії».

Gorditsa Karolina

THE INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE SOVIET ECONOMY AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF UKRAINE'S ECONOMIC HERITAGE

The article is devoted to the historical and economic analysis of the key determinants of the institutional structure of the planned and distributed economy and their influence on the formation of the economic heritage of Ukraine. The purpose of the study is to summarize the main trends in the evolution of the institutional structure of the Soviet economy and to determine its role in the formation of the «track effect» in the economic development of Ukraine. The article reveals the historical prerequisites of the institutional breakdown and

¹ Публікацію підготовлено за матеріалами та результатами виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ державної реєстрації 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ц и т у в а н н я: Гордіца К.А. Інституційна структура радянської економіки та її роль у формуванні економічної спадщини України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 328–352. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.328>

© Видавець Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024.

Ця стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

the formation of the Soviet socialist economy, and characterizes the peculiarities of its institutional structure at various historical stages. The author reveals the mechanism of interaction between formal and informal institutions and their role in the economic development of the planning and distribution system of management. Defined the institutional features of the formation and functioning of the mobilization economy and the system of centralized state management of economic processes. The impact of the economic reforms of the 1950s and 1960s on the strengthening of the communicative value of horizontal economic ties and the formation of the «administrative market» as a matrix of the shadow economy has been established. Revealed the main distortions of the institution of property, the essence of power-property relations, the reasons for their rooting, and the economic consequences of its functioning. The author identifies the role of the Soviet institutional heritage in the distortions of the Ukrainian business environment and the risks of the emergence of the «historical rut» effect in the institutional development of the Ukrainian economy. Substantiated the conclusion about the advisability of a limited application of mobilization methods of economic management in the post-war economic revival and the need to develop state policy measures aimed at strengthening the institution of private property, protecting the rights of owners, overcoming corruption and establishing social control over the distribution of economic power and responsibility.

Keywords: *formal and informal institutions, property, mobilization economy, institutional deformations, power-property institution, «rut effect».*

Процес інституційного будівництва, що триває в Україні вже третє десятиліття, давно перейшов від стадії створення основних ринкових інститутів, таких як приватна власність, конкуренція, вільне підприємництво та ін., до стадії вдосконалення інституційної структури економіки та підвищення ефективності її функціонування. Проте дедалі більше стає зрозумілим, що вирішення цих завдань відчутно гальмується, а подекуди й блокується низкою стійких інституційних деформацій, укорінених ще у часи неринкової системи господарювання радянського типу. Йдеться, зокрема, про недостатню захищеність прав власності та їх масовий силовий перерозподіл, бюрократичну зарегульованість діло-

вого середовища та використання державою методів «ручного управління» економікою, поширення корупції та тінювих практик взаємодії влади й бізнесу тощо. Ця інституційна спадщина продовжує впливати на «правила гри» в економіці на неформальному рівні, уповільнюючи перебіг ринкових реформ і спотворюючи їхній характер та результати. Необхідність розроблення ефективних заходів протидії зазначеним інституційним деформаціям актуалізує завдання вивчення історичних передумов їх формування, визначення ключових детермінант інституційної структури радянської економічної системи у їх еволюції та їхнього впливу на економічний розвиток УРСР та особливості інституційної спадщини незалежної України.

У сучасному науковому просторі представлено чимало публікацій, автори яких наголошують на важливості дослідження інституційних змін як вагомого чинника економічного розвитку. Так, у працях В. Небрат узагальнено теоретичні основи дослідження еволюції інститутів [1], розкрито значний евристичний потенціал у вивченні економічної історії таких аспектів, як взаємодія формальних і неформальних інститутів у процесі трансформації господарського середовища, суперечність між ефективними та реально діючими інститутами, врахування траєкторії попереднього розвитку (path dependency) та ін. [2]. Перспективність такого підходу знаходить підтвердження, зокрема, у статті Н. Гражевської, Т. Гайдай, інших авторів, де досліджені причини, природа та наслідки інституційних дисфункцій, що виникають у процесі ринкової трансформації постсоціалістичних економік [3]. Низка праць присвячена аналізу питань інституційного розвитку України, в тому числі у радянський період нашої історії. Особливу увагу привертають дослідження щодо закономірностей еволюції ринкових інститутів в Україні [4]; інституційних трансформацій вітчизняної соціально-економічної системи та їх історичних передумов [5]; становлення й розвитку в Україні інституту підприємництва [6]; узагальнення історичної траєкторії розвитку національного господарства в контексті завдань інституційної реконструкції [7]; історично сформованих інституційних ризиків трансформації власності, зумовлених особливостями національного господарсько-правового менталітету [8]; співіснування ринкових, планових і адміністративних механізмів господарювання в економічній системі СРСР [9]; інституційної пам'яті суспільства як

чинника розвитку тіньових процесів в економіці [10]. Продовження наукового пошуку в цьому напрямі потребує доповнення вказаних досліджень з акцентом на тих інституційних деформаціях, що були успадковані незалежною Україною і мали найбільший вплив на її економічний розвиток.

Метою дослідження є узагальнення основних тенденцій еволюції інституційної структури радянської економіки та визначення її ролі у формуванні «ефекту колії» в економічному розвитку України.

Початок формування інституційної структури соціалістичної економіки традиційно і небезпідставно пов'язують з інституційним зламом революційного 1917 року, коли невдовзі після руйнації монархічного ладу Російської імперії, до якої входила на той час більша частина території сучасної України, більшовицький уряд проголосив і негайно приступив до практичного втілення у життя ідеологічної програми загальної соціальної рівності. Вона вимагала докорінного перевлаштування суспільного устрою, в тому числі економічних відносин, на принципах послідовного егалітаризму, колективізму, заперечення приватної власності, усупільнення матеріальних засобів виробництва, максимізації участі держави в усіх сферах суспільного життя, планового регулювання економіки, централізованого розподілу та перерозподілу економічних ресурсів, використання примусу як основи соціально-економічної взаємодії, пріоритету моральних стимулів над матеріальними. На цій основі розпочалося будівництво інституційної структури нової системи господарювання, яку можна умовно позначити як соціалістичну, не вдаючись до термінологічних дискусій і беручи до уваги підхід М. Туган-Барановського, який розрізняв цілу низку проєктів соціалістичного устрою і запропонував їх власну класифікацію. Відповідно до неї, на вітчизняних теренах був втілений проєкт, що передбачав найвищу централізацію, а саме «державний соціалізм», головною вадою якого, на далекоглядну думку вченого, було зростання ролі примусових методів управління, бюрократизму та волюнтаризму влади, і зниження внаслідок цього економічної ефективності системи [11, с. 82].

Зважаючи на те, що інституційна структура економіки є сукупністю не лише формальних, тобто офіційно встановлених, норм і правил, які завдають юридичні рамки економічної діяль-

ності, але й історично сформованих неформальних регуляторів економічної взаємодії (правових звичаїв, традицій, кодексів поведінки, господарських архетипів тощо), а також відповідних інституційних механізмів, варто звернути увагу на історичні тенденції вітчизняного інституційного розвитку, що склали передумови інституційного зламу. Однією з найвагоміших з них, за висновками сучасних істориків-економістів, стала парадоксальна на перший погляд концентрація економічної влади в руках державного апарату на тлі активного формування ринкового середовища в імперській економіці у другій половині XIX ст., що сталося в результаті силового впровадження урядом моделі «наздоганяючої» модернізації господарства. Закономірним наслідком одержавлення економіки, пише В. Небрат, стало «зростання авторитарності влади, посилення централізму в управлінні, збільшення кількості та розростання повноважень адміністративно-бюрократичного апарату» [7, с. 50].

Зазначена тенденція відчутно посилилась у роки Першої світової війни, коли державна економічна політика була спрямована на встановлення максимального контролю за розподілом і використанням усіх видів ресурсів і продуктів та мобілізацію господарства країни на потреби війни. Поряд із обтяженням населення додатковими повинностями, зокрема гужових перевезень та пов'язаних із ними вантажних робіт, при одночасному обмеженні споживання та встановленні суворого обліку продовольства, урядом були вжиті заходи, що безпосередньо обмежували права власників, а саме: примусове стягнення натурою з населення в районі воєнних дій усіляких предметів, реквізиції продовольчих та фуражних запасів, секвестрування підприємств, використання примусових форм договорів щодо виробництва продукції та постачання сировини й матеріалів для армії і флоту, заборона вивозу деяких продовольчих товарів та матеріальних цінностей за кордон та ін. [4, с. 7–10].

До неформальних передумов інституційного зламу слід віднести популярність у суспільстві соціалістичних ідей, зумовлену слабкістю вітчизняної ліберальної традиції та зневагою до особистих прав людини. Переважна більшість населення, в тому числі в українських регіонах, пов'язувала перспективи економічного зростання та підвищення добробуту зі зрівнянням перерозподілом власності, насамперед земельної. Це підтверджує,

зокрема, аналіз спроб реформування власності у часи становлення української державності 1917–1920 рр. Спочатку існували істотні розбіжності у ставленні кожного з українських урядів цього періоду до інституту приватної власності та до соціалістичних перетворень, що визначало специфіку державного устрою та соціально-економічної політики: Уряд УНР, очолюваний М. Грушевським, який заперечував «святість прав власності», декларував прагнення розбудувати Українську державу на соціалістичних засадах, а політика Української держави П. Скоропадського була спрямована на захист прав власників, скасування соціалістичних експериментів попередньої влади та відновлення правопорядку. Однак усі уряди раніше чи пізніше приймали правові акти, спрямовані проти приватної земельної власності: III Універсал УНР скасував право приватної власності на землю і проголосив землю власністю «усього трудового народу»; Уряд Української держави, скасувавши Закон Центральної Ради про соціалізацію землі, зрештою затвердив проект земельної реформи, який передбачав примусовий викуп усіх великих землеволодінь із подальшим їх перерозподілом між селянами не більше як по 25 десятин; Директорія ухвалила закон «Про землю в УНР», згідно з яким право приватної власності на землю було скасовано, а всі поміщицькі землі завбільшки 15 десятин (окрім тих, що належали іноземцям) передавалися в користування селянам без викупу [8, с. 32].

Після встановлення радянської влади в Україні розпочалася реалізація програми прискореного соціалістичного перевлаштування суспільства, здійснена більшовицьким режимом за допомогою політики «воєнного комунізму». Вона передбачала націоналізацію всієї землі, банків, промислових підприємств, транспорту, торгівлі, централізований розподіл товарів і продуктів, введення продрозверстки, державної монополії на хліб, інші заходи. Будь-які цивільно-правові угоди з землею (купівля-продаж, застава, дарування тощо) були заборонені: приватна власність на землю, надра, води, ліси була скасована; земля надавалась у користування селянам. Було вжито такі радикальні заходи як скасування спадкового права, заборона приватної торгівлі нормованими продовольчими й промисловими товарами, реквізиція товарних «надлишків», конфіскація майна «нетрудових елементів», використання примусової праці тощо.

Закономірними результатами такої політики стали: критичне падіння економічного обороту не лише на макро-, а й на мікрорівні, різке зменшення обсягів виробництва, скорочення товарної маси, знецінення грошової одиниці, натуралізація обміну та інші негативні явища, що призвели до колапсу економіки, глибокої технологічної кризи та гуманітарної катастрофи. Значну допомогу населенню, що ледве трималося на межі фізичного виживання, надавав у ці скрутні роки нелегальний ринковий сектор. Тим самим вже на початку становлення радянської моделі державного соціалізму відбулося формування її визначальної інституційної особливості – стійкої дихотомії формальної державної централізованої економіки та неформального, забороненого, розсіяного ринку.

Необхідність подолання соціально-економічної прірви, до якої країна втрапила через цю «кавалерійську атаку на капітал», а також наростання хвилі народних протестів спонукали уряд перейти до нової економічної політики, що передбачала впровадження у виробництво госпрозрахункових засад з метою підвищення ініціативи й підприємливості господарюючих суб'єктів, а також повернення до багатосекторної економіки шляхом створення змішаних форм власності – акціонування підприємств, залучення приватного капіталу, розвитку кооперації тощо. Відновивши такий важливий елемент ринку, як вільна роздрібна торгівля, і відмовившись від продрозверстки на користь натурального, а потім і грошового податку, держава залишила при собі всі командні важелі економіки – важку промисловість, банки, транспорт, зовнішню торгівлю – і не збиралась повертати колишнім власникам експропрійовані у них підприємства. Приватне господарювання допускалось головним чином у кустарних промислах, а також на дрібних заводах, фабриках, майстернях, які передавались в оренду організаціям (кооперативам, артілям) та приватним особам, в тому числі і колишнім власникам, залишаючись при цьому у власності та під жорстким контролем держави.

Проте навіть така псевдоринкова організація народного господарства, завдяки залученню до вирішення економічних проблем приватної ініціативи та творчого потенціалу народу, який ще не встиг забути, що значить бути власником і працювати у власному господарстві, дозволила у найкоротший термін подолати кризові явища в економіці і досягти сталого зростання про-

мислового й сільськогосподарського виробництва. Упродовж усього періоду НЕП економічні органи влади не були жорстко централізовані, проведення дискусій з питань господарського розвитку підтримувало видимість політичного плюралізму, управління економікою здійснювалося в основному непрямыми методами, більшість рішень виробники приймали самостійно.

Поряд із тим, досвід інституційного будівництва «воєнного комунізму» не втратив свого значення, адже саме в цей період розпочалося становлення державної системи регулювання виробництва, було створено основи майбутньої ієрархічної системи управління господарством. Тому на тлі часткового повернення ринкових відносин, здебільшого у харчовій та легкій промисловості й торгівлі, у роки НЕП відбувався процес організації планового господарства, що охоплювало не лише банківську діяльність, транспорт і зовнішню торгівлю, але й більшість підприємств промисловості, насамперед важкої. Вже у 1921 р. при Раднаркомі УСРР було створено Українську економічну раду (УЕР), одним з головних завдань якої стало розроблення єдиного господарського плану. Заснування з цією метою Української державної планової комісії (Укрдержплану) при УЕР стало визначальним кроком на шляху формування системи планових органів. У 1925 р. Держплан УСРР було підпорядковано безпосередньо Раднаркому УСРР, що сприяло посиленню планових засад у керівництві народним господарством.

По мірі послідовного звуження простору ринкових відносин і водночас посилення планових засад, госпрозрахунк, запроваджений на підприємствах з метою надання підприємствам більшої самостійності в господарській діяльності, підвищення мотивації до продуктивної праці та матеріальної зацікавленості у результатах виробництва, фактично був зведений до калькуляції собівартості продукції і дедалі більше підпорядковувався державному плану, що свідчило про поступовий перехід до централізовано-командної системи управління господарством.

На початку 1930-х років необхідність виконання завдань програми прискореної індустріалізації, ухваленої у 1926 р., та примусової колективізації як організаційного засобу перетворення сільського господарства на джерело гарантованих валютних надходжень, зумовила перехід до так званої мобілізаційної моделі економіки, де провідна роль належить державі, що здійснює

мобілізацію ресурсів, необхідних для вирішення тих або інших поставлених самою ж державою завдань. Формою її реалізації стала планово-директивна модель адміністративно-ієрархічної системи господарювання, де все суспільне виробництво було збудовано за зразком єдиної фірми, коли економіка як органічне ціле регулюється з єдиного центру. У цій моделі інституційна взаємодія влади й господарських суб'єктів здійснювалась на основі державної власності на основні засоби виробництва, директивного планування, централізованого розподілу ресурсів, командних форм управління, позаекономічного стимулювання і тотального контролю всіх видів господарської діяльності державою. Колгоспно-кооперативна власність за таких умов мало відрізнялася від державної, оскільки основний виробничий ресурс сільського господарства – земля – формально належала всьому народу, колгоспи мали тільки право користування нею, надане державою, і саме держава вирішувала питання реорганізації та ліквідації колгоспів, тобто фактично, за правом розпорядження, була їх верховним власником.

Враховуючи те, що за своєю природою ця модель економіки була специфічним відгалуженням товарного господарства, в умовах розвиненого суспільного поділу праці, спеціалізації виробництва та відносної багатоманітності економічних структур товарні зв'язки виробників і споживачів як необхідна складова інституційного середовища економічної діяльності зберігалися. Однак вони були значною мірою деформовані надмірним втручанням центральних керівних структур, насамперед Держплану та вищих партійно-господарських органів, які приймали рішення стосовно того, що виробляти (які види продукції та в якій кількості) і як при цьому розподіляти ресурси; саме вони закріплювали постачальників до споживачів, централізовано встановлювали ціни тощо. Водночас, така товарно-директивна бінарність зумовила деформацію самого планово-розподільчого механізму соціалістичної системи господарювання і виявила його обмеженість та низьку економічну ефективність.

Вже у 1930-х роках, в умовах жорсткої сталінської диктатури, виразно проявився конфлікт інтересів планових органів і господарників, докладно висвітлений у книзі Пола Грегорі «Політична економія сталінізму» на основі аналізу архівних документів тієї доби [12]. Виробничий план, спущений «згори», мав силу за-

кону, і його невиконання суворо каралося, при цьому нестача, недостатня якість або відсутність (через помилки плановиків, недобросовісність суміжників чи будь-які інші причини) сировини, матеріалів чи обладнання, потрібних для виконання плану, не вважалися достатньою підставою для його невиконання. План необхідно було виконати за будь-яку ціну, і це спонукало керівників підприємств і главків заради виконання виробничих завдань використовувати горизонтальні зв'язки і вдаватися до укладання неформальних угод з виробниками суміжних галузей з приводу постачання інколи навіть запланованої продукції в обмін на щось, потрібне контрагенту [12, с. 210–211].

Як наслідок, поза межами офіційної економіки активно формувалася тіньовий ринок горизонтальних угод, нелегальних комерційних кредитів, забороненого бартерного обміну товарами й послугами; на великих підприємствах, незалежно і на шкоду їхній спеціалізації, створювалися навмисно для тіньового обміну підсобні господарства для виробництва споживчої, в першу чергу сільськогосподарської, продукції [9, с. 10–11]. Неформальний ринок поступово вrostав у соціалістичну систему організації господарської діяльності, збалансовуючи міжгалузеві поставки, де-що підвищуючи низьку ефективність розподілу ресурсів та рівень задоволення виробничих і споживчих потреб.

Невід'ємною системною вадою соціалістичної моделі організації економічної діяльності було те, що вона базувалася на припущенні про можливість зосередити в єдиному центрі всю повноту інформації щодо реальних потреб різних верств населення та підприємств різних галузей у товарах і ресурсах. Однак за відсутності ринкового механізму цінових сигналів, який дозволяє приватному підприємцю коригувати кількісні та якісні параметри своєї діяльності, ця інформація, як правило, виявлялася недостовірною, як через її недостатність, так і через свідоме її викривлення в ході звітності підприємств. Це, своєю чергою, призводило до структурних перекосів в економіці, підвищення рівня трансакційних витрат і зниження якості життя населення, а отже, обмежувало існування мобілізаційної економіки межами тих нагальних стратегічних завдань, для вирішення яких вона була створена.

Збереження мобілізаційних методів управління народним господарством у воєнні роки та впродовж повоєнного десятиліт-

тя було цілком виправдано з огляду на ті життєво важливі для існування країни завдання, що були продиктовані її участю у Другій світовій війні, такі як швидка перебудова всіх галузей економіки на воєнний лад, переміщення значних обсягів промислових потужностей з західних у східні регіони СРСР і налагодження їхньої повноцінної роботи та господарських зв'язків на новому місці, будівництво нових підприємств воєнних галузей для забезпечення потреб фронту та ін. Після закінчення військових дій мобілізаційні заходи в економіці підтримувалися з метою швидкого відновлення зруйнованого війною народного господарства за умов жорсткої нестачі людських і матеріальних ресурсів, а також з огляду на виникнення нової, ядерної, військової загрози і необхідність подальшого зміцнення обороноздатності країни.

Між тим у середині 1950-х років, коли відчутно позначився спад темпів економічного розвитку, стало очевидним, що мобілізаційна модель організації суспільного виробництва вичерпала свої можливості. Відірваність планування від реальних потреб виробників і споживачів, неузгодженість галузевого управління з регіональним, монополія виробника в умовах загального дефіциту – всі ці явища потребували докорінних перетворень. Проте реформа 1957 р., метою якої було подолання фактичного пріоритету відомчих інтересів над загальнодержавними та бюрократизації управління, не привнесла якісних змін в економічні умови господарювання, планування та управління виробничою діяльністю. Вона була зведена в основному до адміністративної децентралізації шляхом переміщення функцій оперативного керівництва на рівень раднаргоспів, що збільшило самостійність не стільки підприємств, скільки територій, але не вирішило проблеми пропорційного і збалансованого розвитку ні народного господарства країни в цілому, ні його окремих галузевих комплексів [6, с. 377].

На практиці злам управлінської вертикалі призвів до порушень галузевої технічної політики та управлінського безладу, в умовах якого розвиток неформальних договірних стосунків між керівниками підприємств і відомчих структур набув нових обертів. Більш ефективними виявлялися господарники, які дотримувались альтернативних «правил гри», керуючись не офіційними настановами та інструкціями партійно-державних органів влади, а особистими домовленостями та власними економічними роз-

рахунками. Активізації господарської ініціативи та поширенню горизонтальних зв'язків сприяло й те, що виробничі плани тепер не спускалися від центральних міністерств, а навпаки, йшли до них від підприємств. Зміни, що сталися в механізмі планування внаслідок реформи, фактично поставили розвиток економіки всієї країни в залежність від планів окремих суб'єктів господарювання.

Намагаючись запобігти подальшій стихійній децентралізації економіки, восени 1965 р. влада прийняла законодавчі рішення про ліквідацію раднаргоспів і відновила управління промисловістю за галузевим принципом та централізаторські підходи до керівництва економічним життям країни. В результаті створення низки союзних міністерств і відомств, які підпорядкували собі майже всю економіку союзних республік, централізм запанував у політиці з питань технічного прогресу, капітальних вкладень, цін, оплати праці, фінансів, кредиту, в системі органів управління та інших сферах. Поряд із тим, дещо збільшилася свобода господарювання підприємств, які були переведені на систему госпрозрахунку і отримали певну оперативно-господарську самостійність, для того, щоб у визначених межах працювати на засадах самоокупності, рентабельності, матеріальної зацікавленості та матеріальної відповідальності за досягнуті результати, за умов переважно грошового контролю за використанням фінансових, матеріальних і трудових ресурсів з боку держави.

Реформа 1965 р., подібно до попередньої, не торкнулася базових принципів організації командної економіки: її головним завданням було лише змінити співвідношення між адміністративними та економічними методами управління на користь останніх. Адресне директивне планування суттєво обмежувалось, але ті обов'язкові показники, що залишилися, регламентували основні аспекти діяльності підприємств; госпрозрахунок мав частковий, обмежений характер і тому його впровадження сприяло поглибленню інституційного конфлікту між системою вертикального підпорядкування господарських структур і системою їх горизонтальної взаємодії, що зумовило суперечливість результатів реформи. Поліпшились економічні показники діяльності окремих підприємств, які змогли реалізувати право самостійного вибору методів господарювання, ділових партнерів, обсягів та видів продукції тощо; водночас міністерства і відомства

продовжували працювати за старими правилами, через що наростала дезорганізація налагоджених раніше адміністративних зв'язків, посилювалися структурні диспропорції та проблеми ресурсопостачання, з'явився товарний дефіцит [6, с. 378–381].

Наростання проблем інституційної взаємодії державних планово-розподільчих структур та господарюючих суб'єктів підсилювалось об'єктивною тенденцією до випереджального зростання кількості економічних зв'язків унаслідок прискорення науково-технічного прогресу, появи нових підприємств і цілих галузей виробництва, збільшення масштабів виробництва продукції та відповідного зростання рівня виробничого й народного споживання. Для економічної системи це означало критичне наростання обсягів економічної інформації, збір та обробка якої в умовах централізованих ієрархічних структур управління об'єктивно потребували дедалі більше часу й засобів, що створювало значні складнощі в керуванні суспільним виробництвом.

Усвідомлення керівними органами держави необхідності «розвантажити» централізований механізм координації господарської діяльності у поєднанні з бажанням зберегти якомога повніший контроль над підприємствами зумовило продовження державної політики на поєднання в межах однієї господарської системи і одночасно посилення дієвості принципово несумісних організаційних підходів – централізованого директивного планування та максимально повного госпрозрахунку підприємств. Зрозуміло, що такий підхід не міг здолати і не здолав загальної тенденції неухильної деградації і гальмування темпів розвитку системи, заснованої на позаекономічному примусі, і не припинив неформальних процесів доповнення системи вертикальних системних торгів напівлегальними горизонтальними обмінами між підприємствами та організаціями.

Навпаки, на тлі посилення госпрозрахунку та економічної самостійності підприємств прискорилося деформація інституційних механізмів директивного планування та централізованого розподілу ресурсів. Планування розпочиналося не з вищих управлінських щаблів, а на рівні окремих підприємств, і мало здебільшого узгоджувальний та ітеративний характер. Підприємства робили заявки на ресурси, які складалися, просуваючись по адміністративних сходах, доки не потрапляли до органу влади, що мав повноваження давати завдання виробникам; далі ці

завдання розподілялися між підприємствами-виробниками, які, своєю чергою, висували зустрічні вимоги до поставок ресурсів; таким чином, цикл планування повторювався знов і знов. Крім того, виробничі плани постійно коригувалися внаслідок зростання госпрозрахункових оптових цін, які дозволили багатьом підприємствам поліпшити показники рентабельності, але фактично вийшли з-під контролю держави і вносили дисбаланс у систему планового керівництва економікою.

Закономірним результатом зазначених реформаторських заходів держави та об'єктивних економічних процесів стало прогресуюче збільшення кількості та чисельності різноманітних управлінських структур, подальше розмивання їхніх функцій та повноважень, зростання обсягу та уповільнення швидкості нормативно-звітного документообігу і, як наслідок, зниження ефективності системи управління господарством у цілому. Разом із наростанням кризових явищ у системі централізованого ресурсопостачання це неминуче підвищувало роль горизонтальних обмінів, у першу чергу між низовими ланками господарських структур – виробничими об'єднаннями та окремими підприємствами; надалі відбулося їх поширення й на інші рівні економічної комунікації.

У наступні роки відбувалося послідовне поширення та зміцнення напівлегальних економічних зв'язків між підприємствами, відомчими структурами різних рівнів, представниками партійної та державної бюрократії тощо у межах так званого «адміністративного ринку», де предметами обміну ставали не лише дефіцитні товари та ресурси, але й послуги щодо прийняття адміністративних рішень – скориговані плани для підприємств, посади, нагороди, звання, закордонні відрядження та ін. До прикладу, підприємства обмінювали сировину, матеріали, обладнання, запчастини, готову продукцію; домовлялися з чиновниками (за певну матеріальну винагороду або послуги) про збільшення обсягів державного постачання ресурсів, зменшення планових завдань, включення потрібних підприємству об'єктів до плану державного будівництва тощо.

Цей неформальний сектор економіки постав не спонтанно, а як відповідь на провали «офіційної» системи господарювання, що не могли бути усунені в умовах існування її базових інститутів і зумовили необхідність імплантації невластивих командній сис-

темі економічних інститутів для її стабілізації та підтримки її існування. Роль «адміністративного ринку» як альтернативної за «правилами гри» економіки полягала насамперед у пом'якшенні абсолютного та відносного дефіциту товарів і ресурсів унаслідок структурних диспропорцій планового господарства та нездатність централізованого механізму управління до ефективного розподілу ресурсів. Це, своєю чергою, сприяло зниженню інфляційного напруження як результату відкладеного попиту на недоотримані товари й послуги та підвищенню рівня споживання населення; створенню додаткових можливостей використання трудового потенціалу та отриманню додаткових доходів; коригуванню соціальної ролі індивіда через створення можливості реальної диференціації за умов номінальної рівності тощо.

Соціально-економічні наслідки функціонування «адміністративного ринку» важко оцінити однозначно. Активізація механізмів економічної самоорганізації суспільства та розвиток альтернативних економічних відносин у межах централізованої редистрибутивної економіки зумовили її поступове перетворення на своєрідну модифікацію змішаної економіки, у межах якої формальна економічна взаємодія тотальної плановірності й зарегульованості доповнювалась неформальними ринковими контрактами, які зазвичай не фіксувалися на папері. Ці неофіційні відносини, що являли собою певний сурогат ринку, не лише компенсували вади бюрократичного управління, сприяючи більш повному задоволенню потреб суспільства, але й балансували командну систему, надаючи їй стійкості та відсуваючи назрілі реформи. Формування «адміністративного ринку» поширювало навички горизонтальної ринкової взаємодії між господарниками різних рівнів, проте водночас прискорило розвиток у владних структурах корупції, що набула системного характеру.

У період деградації планової централізованої економіки на ґрунті бюрократичного ринку адміністративно-господарських узгоджень, посад і привілеїв сформувався свого роду «клановий соціалізм» як специфічна система неформальних відносин особистої залежності, де пріоритетними були не ділові якості індивіда, а ступінь його наближення та відданості до одного з угруповань владної еліти. У пострадянський період цей «клановий соціалізм» еволюціонував у «клановий капіталізм», де головною запорукою успішності та безпеки бізнесу стала не професійна

кваліфікація, а прихильність можновладців. За спостереженням З. Варналія, в Україні система кланово-олігархічного капіталізму утворила справжню «тіньову парадержаву», що являє собою інституційну макрорівневу деформацію, де ефективно діють корупційні ринки державних послуг та суспільних благ, у тому числі ринки адміністративно-господарських рішень, державних посад, державних привілеїв, державної освіти та науки, державного захисту прав та свобод громадян тощо [13, с. 12].

Найважливішою умовою перетворення радянської партійно-державної еліти на кланову корумповану верхівку стали системні деформації інституту власності, що виникли переважно у період централізованого планово-розподільчого господарства, закріпились у суспільній свідомості і значною мірою сприяли формуванню «ефекту колії» в економічному розвитку України. Зокрема, йдеться про: стереотип легітимності лише «трудової власності» та засудження будь-якого нетрудового доходу, що формувало негативне ставлення суспільства до приватної власності як результату «експлуатації людини людиною»; розмите поняття «загальнонародної власності», що припускало низку тлумачень, формуючи в одних господарників безініціативність, а в інших – звичку до розкрадання державного майна; зневагу суспільства до прав особистості та санкціонований державою примусовий перерозподіл прав власності («експропріація експропріаторів», колективізація, «розкуркулення» тощо) [4, с. 25].

Недооцінка цієї специфічної інституційної спадщини у незалежній Україні неминуче позначилась на перебігу та результатах ринкових реформ. Тривала нерегульованість правовідносин власності, в тому числі земельної, суперечливість норм цивільного та господарського законодавства, непрозорість механізмів приватизації державного майна та інші прояви розмивання прав власності зумовили зростання кількості тіньових оборотів із майном, що перешкоджало суспільній легітимізації прав власників. Падіння життєвого рівня більшості населення поряд із стрімким зростанням статків управлінської еліти не сприяло поліпшенню суспільного ставлення до приватної власності, насамперед великої, що підтверджують соціологічні опитування [14, с. 10]. Поширення заходів конфіскаційного характеру, реприватизації, рейдерства та інших прикладів силового перерозподілу

прав власників підриває довіру до інституту власності та ставить під загрозу права інвесторів. [8, с. 32–34].

Особливу небезпеку для економічного розвитку України становить інститут «влади-власності», історично сформований в умовах монополізації посадових функцій у суспільному поділі праці, коли економічна влада визначається не власністю, а місцем у суспільній ієрархії. Сутність цього інституту визначається такими умовами: по-перше, набуття прав власності на ті чи інші об'єкти відбувається за активної участі держави як основного агента розподілу або перерозподілу; по-друге, права власника можуть бути скасовані у будь-який час, коли влада вищого рівня зацікавлена у перерозподілі цих прав; по-третє, держава або її представники отримують, у явній чи неявній формі, ренту від використання об'єктів, включених у відносини влади-власності.

Владно-власницькі відносини, відомі з давніх часів переважно як «іманентні східним і ранньосередньовічним європейським суспільствам і державам» [15, с. 28], існували та еволюціонували і на теренах України. Включення територій Гетьманщини до загальноімперської господарської системи, де царі та імператори, наслідуючи традиції «вотчинної держави» княжих часів та монгольського права Золотої Орди, не лише правили державою, але й володіли нею, зумовило закріплення умовних форм власності, зокрема рангового землеволодіння, введеного Богданом Хмельницьким, коли земельні маєтки надавалися козацькій старшині лише на час служби, але не були повною власністю і не передавалися у спадок.

Інститут влади-власності безальтернативно укорінився в умовах централізованої редистрибутивної економіки, де доступ до певного рівня влади визначав доступ до відповідного рівня розпорядження державною власністю та розподілу суспільного продукту, завдяки чому провідною формою соціальної конкуренції стала боротьба не за власність на засоби виробництва, а за доступ до ключових важелів розподілу та контроль над каналами розподілу. Особистий дохід індивіда дедалі більше залежав від статусу та посади, що зумовило поділ суспільства на пересічних працівників та причетних до розподілу благ управлінців і подальше виокремлення партійно-державної номенклатури в окрему привілейовану «касту», що реалізувала функції влади-власності.

Прояви подібної поведінки партійних та державних керівників спостерігалися, згідно з дослідженням Джералда М. Істера [16], ще у період становлення радянської системи управління, впродовж 1920-х років, у ході будівництва регіональних і центральних органів державної влади, коли учасники систем особистих зв'язків, сформованих під час Громадянської війни, здобували монопольний контроль над розподілом організаційних та матеріальних ресурсів, спрямованих центром у регіони, і «в міру того як неформальні системні зв'язки зрощувалися з офіційними державними структурами, провідні члени систем отримували більш широкий доступ до фінансових ресурсів та цінних товарів, які розподіляються з центру» [16, с. 105]. Це відкривало перед очільниками керівних посад спокусливі перспективи для нелегального збагачення за державний рахунок. Численні приклади використання радянськими чиновниками державної посади для отримання особистої вигоди наведені у книзі Юрія Ларіна «Приватний капітал в СРСР» [17], написаної за матеріалами судових справ над непманами, з чого можна зробити висновок, що основним джерелом формування нової буржуазії тих часів була саме бюрократія.

Укорінення інституту влади-власності в умовах централізації економічної влади та колективістського менталітету перешкоджало формуванню нових інститутів і блокувало механізм їх відбору. Навпаки, у міру зростання чисельності державно-господарської бюрократії відбувалося зміцнення інституту влади-власності, що призвело до виокремлення адміністративної еліти у новий клас бюрократичної псевдобуржуазії, зміцнення неформальних зв'язків усередині цього класу та поглиблення розриву між інтересами його представників та інтересами інших верств суспільства. Подальша консолідація адміністративної еліти, що здійснювала функції влади-власності, сприяла розвитку корупції, непотизму, інших проявів опортуністичної поведінки, а також закріпленню механізму негативного відбору управлінських кадрів, їх моральної та професійної деградації, що зрештою зумовило зростання кількості помилкових економічних рішень, саботаж або відкрити протидію реформам та інноваціям, що несли загрозу їхньому комфортному існуванню.

У результаті процесів роздержавлення та приватизації, фактично здійснених в інтересах державно-господарської бюрократії

за її безпосередньої участі та під її керівництвом, інститут влади-власності не втратив позицій у конкурентній боротьбі з новоствореними ринковими інститутами і зберіг основні ознаки, здобуті у період соціалістичного розвитку, такі як система матеріального заохочення номенклатури у вигляді державних дач, машин, премій, обслуговування в елітних закладах медицини, відпочинку тощо, а головне, існування «інституційної корупції», коли приналежність до влади відкриває великі можливості як для легального розподілу благ, так і для тіньових доходів, що мало прояв у здійсненні як легальних угод, так і тіньових оборудок у ході наділення власністю осіб, пов'язаних із владними структурами.

Збереження системи відносин влади-власності призвело до розвитку спотворених форм взаємодії представників влади й бізнесу, поширення кланово-олігархічного управління, обмеження прав та інтересів «несистемних» приватних власників, перетворення держави на механізм реалізації інтересів монопольних груп і корумпованих чиновників, законодавчого закріплення вигідних для владних інтересантів «правил гри» в економіці. Перерозподіл частки доходів держави на користь представників влади-власності зумовлює недофінансування певних галузей та сфер економічної діяльності, скорочення сукупного попиту та сукупної пропозиції, зниження рівня інвестицій та рівня задоволення потреб; відсутність гарантій прав власності стимулює падіння довіри до держави з боку економічних суб'єктів, розширення тіньового сектору економіки, втечу капіталів за межі країни та інші негативні наслідки [18].

Висновки. Історико-економічний аналіз еволюції змісту і ролі в економічному розвитку формальних та неформальних інститутів соціалістичної економіки радянського типу виявив загалом антиісторичний характер цієї моделі господарювання та її інституційної структури, що фактично відтворювала основні риси докапіталістичної ієрархії влади та управління (державна монополія на ресурси, командні методи управління економікою, обмеження товарно-грошових відносин, колективне землекористування, економічна та особиста несвобода, позаекономічний примус та ін.). Стіжка дихотомія формальних (фасадних, декларативних) та неформальних (тіньових, реальних) інститутів централізованої планово-розподільчої системи («загальнонародна»/державно-бюрократична власність, соціальні ліфти/ не-

потизм, рівний доступ до благ/спецрозподільники та ін.) підривала довіру до державного устрою та створювала передумови для виникнення та укорінення альтернативних «правил гри» в економіці.

Узагальнення основних тенденцій еволюції інституційної структури радянської економіки дозволяє визначити ключові аспекти формування залежності інституційних змін у сучасній Україні від траєкторії попереднього розвитку. Зокрема, послідовне зниження ефективності механізмів директивного планування та централізованого розподілу ресурсів зумовило збільшення чисельності управлінських структур, поширення в економіці горизонтальних зв'язків і тіньових форм економічної діяльності; непослідовні реформи, що зводилися до періодичної зміни командних і самоврядних пріоритетів в управлінні економікою, призводили до дезорганізації економічної взаємодії та збільшення інституційної невизначеності господарського середовища; системне розмивання прав власності сформувало практику розкрадання державного майна, зневага суспільства і держави до прав особистості санкціонувала силовий перерозподіл прав власності; укорінення інституту влади-власності зумовило виокремлення адміністративної еліти у новий клас бюрократичної псевдобуржуазії та перетворення держави на механізм реалізації інтересів монопольних груп і корумпованих чиновників.

В умовах воєнного стану в Україні відбувається відтворення елементів мобілізаційної економіки, таких як обмеження прав власників та особистих прав громадян, застосування позаекономічного примусу, жорсткий контроль держави за виробництвом і розподілом товарів і ресурсів, обмеження свободи договорів та ін. Однак призначенням мобілізаційної економіки та її інституційної структури є формування інструментів концентрації та централізованого перерозподілу ресурсів з метою вирішення критичних завдань економіко-технологічної та військово-політичної безпеки. У період мирного поступального розвитку слід пам'ятати, що доцільність її використання обмежується ризиками відтворення контрпродуктивних елементів соціалістичної інституційної спадщини – неповаги до прав власності, бюрократизації управління, обмеження економічної свободи та конкуренції.

Важливою складовою процесу повоєнного відродження економіки України повинна стати глибока реструктуризація її інсти-

туційних підвалин, зокрема у сфері відносин власності, з метою створення прозорого конкурентного бізнес-середовища. Впродовж тридцятирічного періоду ринкових реформ у нашій країні не створено умов, сприятливих для появи ефективного власника як рушійної сили економічного розвитку: приватна власність залишається непрозорою, недостатньо легітимною, не захищеною від рейдерства та політично мотивованого перерозподілу. За відсутності змін у державній політиці у сфері прав власності існує реальна загроза відтворення подібних практик у майбутньому, що створює ризики формування інституційного «ефекту колії». Критично необхідним є розроблення і реалізація цілісної програми заходів, спрямованих на підвищення суспільної легітимності приватної власності, захисту прав власників, подолання корупції та організованої злочинності, впорядкування діючого законодавства у відповідності до загальноновизнаних у світі норм і стандартів права, забезпечення дотримання законів та піднесення рівня правової культури суспільства.

Тривале домінування у нашій країні інституту влади-власності сформувало стійкі стереотипи господарської поведінки, що перешкоджають еволюційному становленню інститутів, сприятливих для розвитку ринків і конкуренції. Групи вузьких специфічних інтересів, зацікавлені у збереженні інституту влади-власності, постійно відтворюються, еволюціонують і демонструють свою життєздатність. Необхідний для ефективного повоєнного відродження та подальшого соціально-економічного розвитку порядок влади не може сформуватися стихійно і потребує розроблення заходів державної політики, спрямованих на інституційне перезавантаження відносин влади й власності, що склалися в результаті прагнення до максимізації вигоди, та встановлення суспільного контролю над розподілом прав економічної влади й відповідальності.

Список використаних джерел

1. Небрат В.В. Теоретичні основи дослідження інституційної трансформації економіки. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 34-49. <https://doi.org/10.15407/etet2017.02.034>.
2. Небрат В.В. Інституційний аспект дослідження економічної історії. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 87-98. <https://doi.org/10.15407/etet2016.04.087>.

3. Grazhevskа N., Gaidai T., Mostepaniuk A., Zavazhenko A. Institutional dysfunctions as a factor of convergent-divergent institutional development of post-socialist countries. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 2021. 2(3): 290-308. [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(7)).
4. Еволюція ринкових інститутів в Україні: у 2 ч. Ч. 2 / за ред. В.В. Небрат. НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ, 2012. 460 с.
5. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України / за ред. А.А. Гриценко. НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ, 2015. 344 с.
6. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз / за ред. В.В. Небрат. НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ, 2019. 532 с.
7. Небрат В.В. Історична траєкторія розвитку господарства України та завдання інституційної реконструкції / Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість; за ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2016. С. 47-58.
8. Гордіца К.А. Трансформація власності в Україні: підсумки інституційних змін. *Економіка і прогнозування*. Київ, 2016. № 2. С. 24-40. <https://doi.org/10.15407/eip2016.02.021>.
9. Попович З.О. До питання про можливість співіснування ринкових, планових і адміністративних механізмів господарювання в економічній системі СРСР. *Наука та наукознавство*. 2015. № 3. С. 3-14.
10. Предборський В.А. Інституційна пам'ять суспільства: тінзаційний аспект. *Формування ринкових відносин в Україні*, 2012. № 7(134). С. 3-8.
11. Туган-Барановский М.И. Социализм как положительное учение. Петроград: Кооперация, 1918. 133 с.
12. Грегори Пол. Политическая экономия сталинизма / пер. с англ. И. Кузнецова, А. Макаревича. 2-е изд. Москва: РОССПЭН, 2008. 400 с. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2567-1.
13. Варналій З. Інституційні деформації як загроза конвергенції України з країнами ЄС / «Результати, перспективи і напрями конвергенції (зближення) країн ЄС. Можливості для України». Київ: Центр Разумкова, 2024. С. 11-13. URL: https://razumkov.org.ua/images/2024/09/11/2024_Converg_Issues_UKR_EU_UKR_ENG.pdf.

14. Геєць В.М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток. *Економіка і прогнозування*, 2005. № 2. С. 9-36.
15. Тарасевич В.М. Влада-власність і держава в епоху перших цивілізацій. *Економічна теорія*, 2018. № 1. С. 21-44. <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.021>.
16. Истер Дж.М. Советское государственное строительство. Система личных связей и самоидентификация элиты в Советской России / пер. с англ. Т.Н. Саранцевой. Москва: РОССПЭН, 2010. 255 с.
17. Ларин Ю. Частный капитал в СССР. Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1927. 312 с. URL: <http://economics.kiev.ua/index.php?id=967&view=article>.
18. Смесова В.Л. Влада-власність та її особливості в Україні. *Економічний вісник*, 2018. № 3. С. 7-20. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2018/3/EV20183_007-020.pdf.

References

1. Nebrat, V.V. (2017). The theoretical basis the research transformation of economic institutions. *Ekonomichna teoriia - Economic theory*, 2, 34-49. <https://doi.org/10.15407/etet2017.02.034> [in Ukrainian].
2. Nebrat, V.V. (2016). The institutional aspect of the study of economic history. *Ekonomichna teoriia - Economic theory*, 4, 87-98. <https://doi.org/10.15407/etet2016.04.087> [in Ukrainian].
3. Grazhevskа N., Gaidai T., Mostepaniuk A., Zavazhenko A. (2021). Institutional dysfunctions as a factor of convergent-divergent institutional development of post-socialist countries. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 2(3), 290-308. [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(7)).
4. Nebrat, V.V. (Ed.) (2012). The evolution of market institutions in Ukraine. V. 2. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
5. Hrytsenko, A.A. (Ed.) (2015). Institutional transformations of the socio-economic system of Ukraine. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
6. Nebrat, V.V. (Ed.) (2019). Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
7. Nebrat, V.V. (2016). The historical trajectory of the development of the economy of Ukraine and the task of institutional reconstruction /

- In V.M. Heiets, A.A. Hrytsenko (Eds.). Reconstructive economic development: main directions, efficiency and social justice, (pp. 47-58). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
8. Gorditsa, K.A. (2016). Property transformation in Ukraine: results of institutional change. *Ekonomika i prohnozuvannia - Economy and forecasting*, 2, 24-40. <https://doi.org/10.15407/eip2016.02.021> [in Ukrainian].
 9. Popovych, Z.O. (2015). To the question of the possibility of coexistence of market, planning and administrative management mechanisms in the economic system of the USSR. *Nauka ta naukoznavstvo - Science and Science of Science*, 3, 3-14 [in Ukrainian].
 10. Predborskyi, V.A. (2012). Institutional memory of society: shadowing aspect. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini - Formation of market relations in Ukraine*, 7(134), 3-8 [in Ukrainian].
 11. Tugan-Baranovskij, M.I. (1918). Socialism as a positive doctrine. Petrograd: Kooperatsyia [in Russian].
 12. Gregory, P. (2008). The Political Economy of Stalinism (2nd ed.). Moscow: ROSSPEN. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2567-1 [in Russian].
 13. Varnalii, Z. (2024). Institutional deformations as a threat to Ukraine's convergence with the EU. In *Convergency in Europe: results, prospects, directions. Opportunities for Ukraine*, (pp. 11-13). Kyiv: Razumkov Centre. URL: https://razumkov.org.ua/images/2024/09/11/2024_Converg_Issues_UKR_EU_UKR_ENG.pdf [in Ukrainian].
 14. Heiets, V.M. (2005). Institutional transformations and social development. *Ekonomika i prohnozuvannia - Economy and forecasting*, 2, 9-36 [in Ukrainian].
 15. Tarasevych, V.M. (2018). The power-property and state at the epoch of the first civilizations. *Ekonomichna teoriia - Economic theory*, 1, 21-44. <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.021> [in Ukrainian].
 16. Easter, J.M. (2010). Reconstructing the State: Personal Networks and Elite Identity in Soviet Russia. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
 17. Larin, Yu. (1927). Private capital in the USSR. Moscow; Leningrad: Gos. izd-vo. URL: <http://economics.kiev.ua/index.php?id=967&view=article> [in Russian].
 18. Smiesova, V.L. (2018). Power-property and its features in Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk - Economics Bulletin*, 3, 7-20. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2018/3/EV20183_007-020.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 5 листопада 2024 р.